

נותקו מהווי דתי. בעודן עדיין חולות וחלושות, החלו למסור שיחות ראשונות ושיעורים על הדרגשים בברגן בלזן והקימו קבוצות קטנות של לומדות לימודי קודש.¹³³ על הדרך בה פתחה את הכיתה הראשונה במחנה העקורים סיפרה אחת התלמידות: "רבקה עברה בין הצריפים וקראה 'מיידלאך, מיידלאך קומטס אהער! בית יעקב מיידלאך קומטס אהער...' [בנות, בנות, באנה הנה, בנות בית יעקב, באנה הנה] מכל הפינות הגיעו בנות... וכך התאספנו בבלוק 66 שהפך למקום האסיפה הקבוע שלנו ובינינו לבין עצמנו קראנו לו "בית יעקב". רבקה דברה על לבנו שלא ניפול ברוחנו, שנמשיך את החיים כפי שחינו לפני המלחמה, כל אחת כשם שחונכה בבית הוריה וברוח בית יעקב. מאז אותו שיעור ספונטאני דבקנו ברבקה. והיא מצידה ניצלה כל הזדמנות לסייע לנו, לדבר על לבנו ולתת את כל כולה למענינו..."¹³⁴ והמורות הצעירות כתבו: "נזכרנו בזמנים הפוריים בעבר, כשבילינו את שנותינו היפות, ימים ושעות בבית יעקב וב'בנות'. קבוצתנו הקטנה החליטה בנחישות שחייבים להחזיר את החיים למסלול של יצירתיות, להתחיל מחדש."¹³⁵ מגרעין זה נוצרו כיתות לימוד ראשונות שהעניקו חינוך דתי לבנות. "התחלנו לחשוב על חברותינו במחנות אחרים. את המנשרים אודות 93 הקדושות חילקנו בדואר, פיזרנו לרוב בשפת יידיש והונגרית ברחובות."¹³⁶ מתקבל המסר שרעיון בית

133 בניש, הרוח שגברה, עמ' 383;

134 עדות פלה סאורימפור, גנוך קידוש השם, בני ברק. מראינת: יהודית גולן.

135 דו"ח בית יעקב, ברגן בלזן.

136 סיפור 93 בנות בית יעקב היה למיתוס בקרב שארית הפליטה מיד עם השחרור. אנשים העתיקו בכתב יד את צוואת הבנות ופירסמו אותה כסמל לקדושים. דוגמאות לכך נשתמרו בארכיונים אחדים, כמו ארכיון קיבוץ חפץ חיים, ארכיון ברגן בלזן, יד ושם ירושלים. נזכיר בקצרה את הארוע: "צוואת 93 בנות בית יעקב" התפרסמה בראשית שנת 1943 בארה"ב ובארץ, בעקבות מכתב שהוברח מגטו קרקוב דרך שווייץ, והופנה לרב מאיר שנקולבסקי, מנהל בבית יעקב בניו יורק ומראשי אגו"י (ולא לרב יצחק לוין כפי שנכתב במקומות אחדים בטעות). הכותבת – אחת הבנות שהשתתפה בארוע, חיה פלדמן מקרקוב. המכתב היווה צוואה של 93 בנות, שנתפסו בקרקוב בקיץ 1942, בודדו במשך שבועיים בגטו, ואז הועברו לבית מחוץ לגטו. כאשר נמסר להם כי חיילים גרמנים יבואו אליהן, העדיפו ליטול את חייהן בידיהן ולא להיטמא להם. ברוח החינוך שהעניקה להן שרה שניר, החליטו לבצע את תכניתן ובקשו בצוואתן לזכור אותן ולומר עליהן קדיש (המכתב נחתם ב-11.8.42). במשך שנות המלחמה פורסמה הצוואה בעתונות בשפות שונות – ביידיש, כפי שנכתבה במקורה, ובתרגום לעברית ולאנגלית, בקרב חוגים שונים ובארצות שונות. היא פורסמה בניו יורק טיימס, בעתונות הישראלית (למשל: משה מרק, '93', הדרך, 1.4.43 עמ' 2), הוקראה בכנסים בעת המלחמה, למשל בועידת ועד ההצלה של הרבנים, ועוררה הדים בכל העולם. הצוואה היתה לסמל של הדיכוי בידי הנאצים ודוגמה לקידוש השם. גם פואמות ושירים נכתבו עליה. לאחר המלחמה הגיעו שני מקורות נוספים שעסקו בצוואה זו. האחד, צוואה שהגיעה לארץ על ידי יצחק אלברט מתל אביב. לפי דבריו, קיבל את המסמך מחייל גרמני אותו פגש בשלבים הראשונים של השחרור, ביולי 1945, כאשר בבתי חולים מאולתרים שהו יהודים וגם גרמנים. החייל הגרמני סיפר כי בהיותם בוורשה בקיץ

1942, הוא ושנים מחבריו קיבלו חופשה ונשלחו להשתעשע עם בנות יהודיות, אך מצאו בחדר 93 בנות ללא רוח חיים ושם נמצא גם המכתב (אלברט, 'אל תגיד שאתה הולך בדרך האחרונה', עמ' 108-109). תוכן המכתב מקביל לצוואה שהתפרסמה עוד בעת המלחמה, להוציא הבדלים אחדים. מסמך אחר, שנודע יותר, היה מכתב שהגיע מקולומביה והתפרסם בספר היוכל ה-25 של סמינר בית יעקב בתל אביב (תשכ"א, עמ' 18-25). הכותבת, חנה וייס מקולומביה, ספרה על הארוע שתואר בצוואה אך בהרחבה יתרה. לפי דבריה, היא יצאה מאותו בנין במקרה ומצאה מסתור שאיפשר לה להאזין לשיחות האחרונות. היא שחזרה דו שיח דרמטי שהתנהל בין דמות סמכותית כלשהיא לבנות, כאשר הסבירה להן את חשיבות השמירה על טהרתן כערך עליון, וכן מתארת וייס את תהליך נטילת הרעל, ואת הדרך בה הלכו הבנות לקראת קידוש השם, כשהן מברכות "שהחיינו" וקוראות "שמע". היא נוקבת בתאריך י"ב-י"ג באב תש"ב בקרקוב, תאריך ומקום המקבילים למסמך של שנקולבסקי שפורסם קודם לכן. בין המסמכים של אריה אלברט וחנה וייס קיים דמיון ברור, ועל כן ראו בהם מסמכים המאשרים את הצוואה. בכל המסמכים מדובר בקבוצה של 93 בנות, אולם מקום הארוע שונה (ורשה-קרקוב). כמו גם התאריך ופרטי הנסיבות (למשל, על פי אלברט מדובר בשלושה חיילים מהוורמאכט, הצבא הגרמני, ואילו וייס תארה פעולה פומבית יותר, בתרגום לעברית הכניסו את גורם הסס. לתאור אך בתאור המקורי דובר בחיילים). כאמור, אלברט הביא את לשון הצוואה בלבד, בדומה לנוסח שלה אך בשינוי מקום ההתרחשות והפומביות, ואילו וייס הוסיפה פרטים בעלי משמעות חינוכית ונופך דרמטי.

יש להטיל ספק באמינותם של מסמכים אלו, בעיקר זה של חנה וייס, מסיבות שונות. ראשית, קשה להניח שקבוצה מאורגנת של גרמנים תכננה פעולה המנוגדת לחוקי הגזע הנאצים וזאת בפומבי. שנית, קשה גם להניח שציבור כה גדול של בנות יתרכזו במקום אחד, מבלי שיהיו עדים לארוע, מבלי שיהיה רישום כלשהו עליו, מבלי שיהיה בגטו הד לקבורה המונית של 93 בנות, ומבלי שיוכל אי מי לזהות את הכותבת עד היום הזה. גם התנאים בגטו קרקוב (גטו קטן ברובע פודגורז, וגם בוורשה) אינם הולמים את התאור, ולא ברור כיצד ניתן היה להבריח מכתב כזה אל יעדו. כמו כן, תלמידות בית יעקב שהיו בגטו קרקוב ושרדו את השואה לא ידעו על הארוע, לא הזכירו אותו בספריהן (כגון: בניש, הרוח שגברה על הדרך; פרנקל, דבר הישועה). לא הכירו את הכותבת, ושמעו על הארוע רק עם השחרור, כשהיו במחנות העקורים. גם רבקה הורביץ, שבשעתו, עם כינון בית יעקב בקרב שארית הפליטה, הפיצה את המסמך בעותקים רבים, מטילה היום ספק בקיומו של הארוע (ראיון אישי מפי רבקה פינקוסביץ-הורביץ למחברת א' פ', ניסן תש"ס). זו גם דעתה של רבקה אנגלרד-הופמן, משרידי בית יעקב בקרקוב שהיתה לאחר מכן מחנכת ומנהלת בבני ברק. ספק אחר נובע מאופי הטקסט במכתב, שיש בו נטיה לניב יידיש שרווח בהונגריה ולא לניב האופייני לקרקוב.

נראה, אפוא, כי המסמך חובר למטרה ספרותית-חינוכית, ובוודאי נכון הדבר לגבי מכתבה של חנה וייס, שסגנונו דומה ליצירה ספרותית ולא לתעודה הסטורית. סביר להניח שמטרת הכתיבה היתה לצרף את קידוש השם בימי השואה לקידוש השם בכל הדורות, ולהדגיש את גבורת הרוח. למרות זאת, אין הדבר סותר את האפשרות שארוע דומה אכן אירע, בנסיבות פחות פומביות ואולי במספרים אחרים, משום שהיו מקרים יוצאי דופן בהם חיילים ששרתו בצבא הגרמני (וורמאכט) לא חשו כבולים להוראות הנאצים על שמירת הגזע.

נציין כי המספר 93, המשותף לצוואה ולמסמכים, מקורו כפי הנראה במשנה, בהקשר ל-93 כלי שרת שהיו במקדש: "נכנסו ללשכת הכלים והוציאו משם תשעים ושלושה כלי כסף

יעקב מקבל תנופת תחיה. שגרנו מכתב לחברותינו בפולין ובעולם כולו. ברצוננו לעלות לארץ ישראל, לשם כך עלינו להתכונן. ממקומות נידחים צצות חברות עם נכונות לפעול בכיוון זה.¹³⁷ ברגן בלזן הוא מקום מרכזי, מכאן מתקדמים הלאה. מגיעות חברות מפולין. העבודה מתפתחת והאפשרויות מתרחבות. אנו עומדות ליצור סמינר לבנות שלא התאפשר להן ללמוד כל השנים הללו. במקום ראשון יסדנו מערכת ללימודים יהודים עם גישה לידיעות כלליות ומקצועיות.¹³⁸ תוך זמן קצר התפרסו כיתות "בית יעקב" במחנות עקורים שונים, ובראשן המורות מפולין וגם בוגרות "בית יעקב" מהונגריה ומסלובקיה.¹³⁹ חלק מכיתות הלימוד נקראו "בית יעקב" וחלקן – "אוהל שרה", על שם שרה שנירה.

במאבק על חינוך הבנות בלטה דמותו הנעלה של הרבי מקלויזנבורג. ברשת בתי חינוך שהקים בשנה הראשונה לשחרור למדו מאות בנות. בפרנוואלד התחנכו בחמש קבוצות כמאתים וחמישים תלמידות שדרו ב"קיבוץ" בפיקוחו. הן הגיעו

וכלי זהב" (משנה מסכת תמיד פרק ג משנה ד). במשך הדורות קיבל המספר משמעות סמלית, והוא מופיע ברמזים קבליים ובפיוטים. ראה לדוגמה בשו"ת הרמ"ע מפאנו סימן כ, ד"ה פירוש לספר חגי. וכן בקינה לתשעה באב של רבי אלעזר הקליר, "זכור אשר עשה". ראה גם Baumel, 'The 93 Beth Jacob Girls of Cracow: History or Typology?'

תודתי למר אשר שלומאי מירושלים על הערות אחדות בנושא זה, שהובאו בעבודתו הסמנריונית. ראה גם יהושע אייבשיץ, 'השפעות, מגמות וסכנות באגדות השואה', הצופה, ו' בטבת תשנ"ט, עמ' 10.

137 גרעינים של בתי ספר בית יעקב הוקמו לאחר המלחמה גם בפולין על ידי תלמידות הסמינר בקרקוב, למשל: שפרה יודאסין ועמה מספר פליטות מאזור טרנוב, יצאו לעירן, ושם הקימו "קיבוץ" לעשרות בנות. בחלק ממבנה שקבלו מן העיריה דרו רבנים שהיו אחראים על הבנות, והמורות הצעירות מלאו תפקידים שונים: הן חפשו פליטות בודדות שהיו נראות להן מתאימות ל"קיבוץ", ולצורך זה גם הוציאו בנות שהיו במסתור במנוה לימודי לימודי קודש, דאגו לשיעורי תפירה ובישול, אפו מצות לקראת פסח, ולאחר מכן השתתפו ב"ברייחה" – היציאה הבלתי לגלית ממזרח אירופה – בעזרת עסקן פא"י שמעון צוקר מלודז, והצליחו לצאת לאקס-לה-בן שבצרפת. שפרה זינגר (יודאסין), מאפלה לאורה, על קיבוצי בית יעקב בטרנוב לאחר המלחמה, עמ' 137-139. בלודז ריכזה את הפעילות מלכה פינקלר-גרנטשטיין, שעמדה בראש ה"קיבוצים" לבנות. ראה עליה בספרו של יחיאל גרנטשטיין, ימי בראשית.

138 דו"ח בית יעקב, ברגן בלזן.

139 בראש המקומות המרכזיים עמדו: בצלסהיים – כותבת המכתב, רבקה הורביץ (פינקסביץ) מקרקוב, בברגן בלזן – צילה אורליאן, בלנדסברג – רבקה אנגלרד מסנוק (לפנים מורה ב"בית יעקב" בטרנוב), בפלדפינג – רחל שנצר מצאנא (לפנים מורה ב"בית יעקב" לובלין), בפרנוואלד – דבורה אברהם ורחל הלברשטאם. כמו כן שמשו כמורות וכמרכזות השיעורים: לובה אנגלרד, פרל מנדלקר מקרקוב, נעמי גולדברג מפביאניץ, שפרה לוי מקאליש, איטה יוסקוביץ מפדגורש, ולטה ברנטשטיין (איצינגר) מלודז, שרה בלויגרונד מצאנא ועוד. במחנות העקורים באוסטריה, בעיקר באזור ליניץ ובולצבורג, הוקמו קבוצות לימוד וקיבוצי בנות על ידי איטקה האס (בבאד גסטיין), רחל גרינבוים (בולצבורג), ומלכה פפר-אהרונסון.